

Introïtustekst

De God in mijn hersenen (Rutger Kopland)

Toen ik al bijna ontwaakt was herinnerde ik mij
dat ik die nacht in het verleden had geleefd
en zonder de geringste verbazing weer
geloofd had dat God bestond

ik wilde hem eindelijk wel eens spreken
het is een bijzonder aardige man zei iemand
je kunt hem gerust eens bellen

ik belde en er klonk een stem, een heel lieve stem
zodat ik mij een lieve gevleugelde vrouw voorstelde
zoals je wel ziet op felicitatiekaarten

wilt u god, werd er gezegd, toets dan één
wilt u god niet, toets dan niet
ik toetste één

en dezelfde gevleugelde vrouw zei: er is nog
één wachtende voor u en die ene bent u

ik herinnerde mij dat ik hier eindeloos over
moest nadenken tot ik ontwaakte en God weer
was verdwenen, ergens in mijn hersenen

Lezing

Lucas 1, 1-4 (NBV)

Nadat reeds velen zich tot taak hebben gesteld om een verslag te schrijven over de gebeurtenissen die zich in ons midden hebben voltrokken, en die ons zijn overgeleverd door degenen die vanaf het begin ooggetuigen zijn geweest en dienaren van het Woord zijn geworden, leek het ook mij goed om alles van de aanvang af nauwkeurig na te gaan en deze gebeurtenissen in ordelijke vorm voor u, hooggeachte Theofilus, op schrift te stellen, om u te overtuigen van de betrouwbaarheid van de zaken waarin u onderricht bent.

Overweging

Introductie

Tja, waarom dogma's? Ga dat maar eens uitleggen in een tijd waarin ieder die roept geen dogma's te willen en niet dogmatisch te willen denken, op veel sympathie zal stuiten. Ik ben in 1982 na een jaar of zeven onderzoeksmedewerker te zijn geweest aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam, enige jaren parttime docent geweest aan de

theologie-opleiding van de Vrije Leergangen van diezelfde Vrije Universiteit. Het was het begin van mijn docentschap in de theologie. Het was een MO-opleiding voor grotendeels volwassenen. De meerderheid van de studenten was een twintig jaar ouder dan ik. Ze kozen vaak voor die opleiding om eens wat anders te horen dan wat hun plaatselijke predikant hen zondag aan zondag voorschotelde. Ik gaf daar het vak theologiegeschiedenis en dogmatiek. Vaak kwamen de studenten vooral bij het eerste college dogmatiek met zo'n gezicht binnen. Moest dat nauw? Dit vak?

Dogma's, vastleggingen van wat gelovigen in een bepaalde tijd en plaats, eens belangrijk vonden, helpen ze? Zijn ze een staf om te gaan? Of eerder een stok om anderen mee te slaan? Zijn ze een stapsteen of eerder een struikelblok, een steen des aanstoots? Moeten ze een soort grootste gemene deler van het geloof vormen of moeten ze iets ongemakkelijks hebben? Moeten ze schuren?

Ik begon de zopas genoemde colleges altijd met de stelling dat elk dogma op een specifieke levenservaring gebaseerd moet zijn geweest en dat die ervaring in principe te achterhalen zou moeten zijn. Dat wilden die toenmalige studenten nog wel geloven, maar zou die ervaring door ons ook nog altijd te delen zijn? Dat vonden ze de hamvraag en ik gaf ze daarin gelijk. Sommigen die al goed theologisch onderlegd waren, begonnen dan meteen al een paar dogma's te noemen waarvan ze het ervaringsgehalte moeilijk dachten te kunnen delen. Ze noemden dan bijvoorbeeld de rooms-katholieke Mariadogma's over haar onbevleete ontvangenis en haar hemelvaart. Soms kwamen we dan – moet ik toegeven – ook tot de conclusie dat er waarschijnlijk wel een ervaringsachtergrond moest zijn geweest, maar dat die toch inmiddels wel erg ver afstaat van onze ervaringswereld.

Voor die schijnbaar onoverbrugbare kloof had de katholieke kerk trouwens altijd wel een elegante oplossing. Dan zei men – vaak niet expliciet, maar wel impliciet –: dat dogma slaan we op in het depot van de kerk. Dat behoort tot het *depositum fidei*, het depot van het geloof. Daar geldt: voor de time being niet aankomen. Dat is het mooie van katholieken. Protestanten zouden zo'n dogma dan meteen bij het groot huisvuil zetten, maar katholieken laten het rustig in het geloofsdepot liggen.

Chalcedon

Het concilie van Chalcedon in 451 had trouwens ook een elegante oplossing. Het punt van discussie was toen in welke termen je zou kunnen spreken over de verbondenheid van het goddelijke en menselijke in de figuur van Jezus. Vind daar maar eens passende termen voor. Van links en rechts werd dat natuurlijk geprobeerd, maar de ene reeks termen vond men te sterk zijn goddelijkheid beklemtonen ten koste van zijn menselijkheid en de andere reeks te zeer zijn menselijkheid ten koste van zijn goddelijkheid.

Hoe uit dat dilemma te komen? Eén ding moeten we in elk geval niet doen, zo vond men. We moeten het goddelijke en menselijke in hem niet strikt van elkaar scheiden en we moeten het ook niet op één hoop gooien zodat we niet meer weten wat goddelijk en wat menselijk aan hem is. Voor het eerste risico bedacht men de on-woorden 'ongedeeld' en 'ongescheiden' en voor het tweede risico de on-woorden 'onveranderd' en 'onvermengd'. Eigenlijk zei men dus niets positief. Menigeen heeft daar later de staf over gebroken, maar ik vind het nog niet zo gek. Zo laat je het god-menselijk mysterie dat hij in zijn persoon belichaamde, open. Smeer je het niet dicht. Men heeft zich aan dit geheim niet willen vergrijpen.

Op deze manier stelt dit concilie ons nog steeds de vraag: wie kan het goddelijke en menselijke van Jezus wél exact beschrijven? Hopelijk toch niemand? Degene die dat zou kunnen, heeft

immers het geheim van God en mens ontraadselt. En ik zou geneigd zijn te zeggen: hoed u voor dat soort mensen.

Dat probeerde ik daar in Amsterdam in 1982 die studenten van de Vrije Leergangen ook voor te houden. Realiseer je dat elk dogma een geheim wil verwoorden, hoe onbeholpen vaak ook, en hoezeer soms ook in bewoordingen die van dat geheim eerder niets lijken over te laten.

Lucas

Wat ik daar die studenten voorhield te gaan doen – op zoek te gaan naar het ervaringsgehalte achter gestolde dogma's –, is in wezen precies hetzelfde wat Lucas in de eerste vier verzen van zijn evangelie zegt te hebben gedaan. Hij is de ervaringsachtergrond van de verhalen over Jezus nagegaan. Want het ging om zaken die zich voor hem zo'n vijftwintig jaar geleden hadden afgespeeld. Maar gelukkig zijn er nog ooggetuigen. Die zijn 'dienaren van het Woord' geworden. Zo werden dominees vroeger ook wel aangeduid. V.D.M. stond dan bijvoorbeeld in hun rouwadvertentie: *Verbi Dei Minister*.

Die ooggetuigen zijn dus blijkbaar ook verkondigers geworden. Er moeten toen ook al de eerste schriftelijke bronnen zijn geweest. Lucas zegt alles nauwkeurig – met akribie staat er letterlijk – nagegaan te zijn en daar nu ordelijk verslag van te doen.

Wat met dat 'ordelijk' precies wordt bedoeld, weten we niet. Letterlijk betekent het betreffende Griekse woord 'in de juiste volgorde'. In elk geval is duidelijk dat Lucas in zijn evangelie zijn eigen draai aan zijn door ons nu enigszins traceerbare bronnen heeft gegeven. Hij hanteert een nogal onnauwkeurige chronologie in vergelijking met de andere evangelisten en vermeldt als enige ook wel erg veel wonderen.

Bij het noemen van die eigen draai ben ik bij de kernvraag beland die ik met betrekking tot ons thema 'Waarom dogma's?' vanochtend aan de orde zou willen stellen en dat is de vraag naar de verhouding van ervaring (van waarneming) en interpretatie. In wezen zit die vraag ook achter dat wat ik eerder de hamvraag van die studenten noemde: kunnen we het ervaringsgehalte achter die oude woorden nog delen. Kunnen we de balans die er toch altijd min of meer tussen ervaring en interpretatie moet zijn, nog meemaken?

Ervaring (waarneming) en interpretatie

Over die balans heb ik het nodige geleerd van Edward Schillebeeckx, Nederlands bekendste katholieke theoloog van de tweede helft van de twintigste eeuw. Aan het begin van een dikke pil van 905 bladzijden schreef hij eind jaren zeventig een paar bladzijden over de wisselwerking tussen ervaring (waarneming) en interpretatie. Die paar bladzijden vormen, denk ik, de sleutel tot zijn hele theologie.

Hij schrijft daar dat ervaring altijd geïnterpreteerde ervaring is. Iets ervaren is de bekwaamheid om waarnemingen of gevoelens te verwerken. Die verwerking vindt plaats door het nieuw beleefde in verband te brengen met reeds verworven kennis.

Zo ontstaat een wisselwerking: *we interpreteren nieuwe ervaringen altijd binnen een al bestaand kader, maar dat kader wordt ook telkens weer door nieuwe ervaringen opengemaakt.*

Het gaat dan om een samenspel van ervaren en denken. De nooit te voorziene inhoud van nieuwe ervaringen geeft het denken telkens weer opnieuw te denken, geeft het nieuwe prikkels, terwijl het tegelijkertijd het denken is dat nieuwe ervaring mogelijk maakt. Zo beïnvloedt de ervaring ons denken en beïnvloedt ons denken de ervaring. Het is dus een wisselwerking die naar twee kanten open is: de ervaring staat open voor interpretatie en de interpretatie staat open voor nieuwe ervaringen.

Een herinnerde Jezus

Toen hij zijn evangelie begon te schrijven moet Lucas zich in het midden van die wisselwerking van ervaring en interpretatie bevonden hebben. Hij hoorde van de ooggetuigen bepaalde ervaringen. Hij ging ze nauwkeurig na. Hij liet zich geen knollen voor citroenen verkopen. Vervolgens ging hij ze ordelijk op schrift stellen. Wij zouden nu zeggen: ging hij het gehoorde, het waargenomene, interpreteren. De Jezus die wij in de evangeliën ontmoeten, is zo dus altijd een geïnterpreteerde Jezus. Een bekende, Engelse nieuwtestamenticus sprak in dit verband van een *remembered Jesus*, een herinnerde Jezus. En u weet ongetwijfeld ook: je iets herinneren, is interpreteren, er een duiding aangeven.

Wat voor Lucas geldt, geldt in feite voor ons allemaal. Echt doorleefde teksten zullen altijd de sporen van de zopas genoemde wisselwerking dragen. Dragen ze die sporen niet, dan betekent dat dat de dynamiek tussen ervaring en interpretatie tot stilstand is gekomen. Teksten en termen weerspiegelen dan hooguit nog de ervaringen van vorige generaties. De kans is groot dat het dan alleen nog maar om – om met de dichter Achterberg te spreken – ‘gehuurde zinnen’ (‘Spreekuur’) in een ‘dood idioom’ (‘Koma!’) gaat. Ik heb de indruk dat nogal wat woorden uit de traditionele, christelijke dogmatiek dat lot ten deel is gevallen. De ervaringspoot is wegge gevallen. Of we missen de antenne, de interpretatie-openheid, om die bloot te kunnen leggen.

Kopland

Wellicht was dat de ontdekking van de dichter Rutger Kopland in het gedicht ‘De God in mijn hersenen’, dat we als introïtustekst lasen. Hij probeert met God in contact te komen, God te bellen, maar dat lukt hem niet. Iemand houdt de lijn, de verbinding, bezet. Die ene wachtende, die voor hem zit, zit het contact in de weg. En die ene wachtende, die ene, dat bent u, krijgt hij te horen. Kortom, hij zit zichzelf in zijn contact met God in de weg. Daar moest hij eindeloos over nadenken, staat er dan.

Daar kan ik me iets bij voorstellen. Kan ik mezelf in de weg zitten?

Kan ik zelf de voornaamste sta-in-de-weg zijn in het contact met God, in een godservaring? Dat is, denk ik, als we eerlijk tegenover onszelf zijn, een lastige vraag, niet anders dan in *trial and error*, met vallen en opstaan, te beantwoorden.

Afronding

Voor elk mens religieus of niet geldt immers de vraag: in welke beelden leer ik mezelf het beste kennen? Wat zijn de beelden waarin je niet alleen maar je eigen beeld van jezelf tegenkomt en de beelden van ‘de wereld’, ‘de werkelijkheid’, terugvindt zoals je die zelf hebt ontworpen?

In wezen is dat de vraag hoe we omgaan met het onbekende, inclusief God. Juist dan zijn beelden noodzakelijk, maar kunnen die het onbekende ook intact laten? Is er bij mij nog ruimte voor het heilzaam onbekende? Dat is de vraag die u straks in de slottekst van deze viering nogmaals voorgeschoteld krijgt, nu uit de pen van de Amerikaanse dichter Christian Wiman. Die kan het veel mooier zeggen dan ik het ooit zal kunnen. En tja, of je zulke ervaringen te zijner tijd moet vastleggen in min of meer geijkte formuleringen? In dogma’s? Misschien, soms, als de nood aan de man/vrouw komt.

Maar vooralsnog zou ik met een kleine variant met opnieuw de dichter Achterberg zeggen: ‘wees voorzichtig, woorden, en wacht/ (...)./ Deze materie is nog te zacht/ voor de verbeeldingskracht.’ (‘Arbeidsvermogen’ van beweging)

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekkesialeiden.nl
info@ekkesialeiden.nl